

ДИСКУРСИВНА ТЕХНОЛОГІЯ ОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ

Сучасна виховна теорія і практика в результаті тривалих дослідницьких пошуків сформулювали ключове наукове положення, згідно з яким спілкування дозволяє успішно і цілеспрямовано реалізовувати комплекс заходів щодо формування гармонійно розвиненої особистості. Це пов'язано з тим, що спілкування, поряд з працею, представляє собою основний спосіб існування людини, основну умову її виховання і розвитку, засвоєння суспільного досвіду.

Виступаючи провідною детермінантою всієї системи психічних процесів, станів, властивостей людини, спілкування виявляється основним засобом, за допомогою якого здійснюються виховні впливи на особистість, відбувається за необхідності оптимізація і корекція її психологічного змісту. У цьому зв'язку особистість необхідно розуміти як продукт і результат індивідуального досвіду її спілкування з іншими людьми.

Предметом нашого аналізу виступає особистісне спілкування під кутом зору виділення тих його ситуацій, у яких створюються оптимальні умови для розвитку особистості. Під особистісним спілкуванням розумітимемо таку суб'єкт-суб'єктну взаємодію, де на основі обміну особистісних позицій суб'єктів можливе їх морально-духовне зростання. Окрім цього типу спілкування в літературі також вичленяється функціонально-рольове спілкування, або ж спілкування в сумісній діяльності. Мета такого спілкування - передання інформації учасникам сумісної діяльності, формування однакової точки зору співбесідників на об'єкт діяльності чи її організацію так, щоб зробити здійснення сумісної діяльності можливим.

Як бачимо, за функціонально-рольового спілкування розвиток особистості не виступає його безпосередньою метою, й умов для цього тут явно недостатньо. Та й наявність особистісного спілкування ще далеко не гарантує розвитку особистості. У цьому зв'язку виділяються дві форми особистісного спілкування - монологічна і діалогічна. Вважається, що розвиток особистості стає можливим тільки в умовах діалогічного особистісного спілкування (особистісного діалогу).

Розглянемо ситуації особистісного спілкування. За монологічного особистісного спілкування співбесідник виступає пасивним суб'єктом, присутність якого лише включає іншого в ситуацію спілкування. Тут той, хто говорить не припускає з боку співбесідника будь-якого смислового ставлення до себе. У цих умовах образ співбесідника, який регулює спілкування, виявляється проекцією особистісної позиції того, хто говорить, перенесення на нього того, що фактично значиме лише для мене. Тому ця форма особистісного спілкування не продуктивна у виховному плані.

Діалогічне особистісне спілкування, на відміну від монологічного, характеризується тим, що з боку співбесідника виходить активно організуюче саму форму спілкування ставлення до мене, а не тільки до предмету про який йдеться. І в цьому факті криється його виховні потенції. Все вищевикладене дозволяє нам запропонувати конструктивну дискурсивну технологію особистісного діалогу у системі "куратор-студент"

ДИСКУРС 1. Встановлення базового смисло-ціннісного консенсусу

Реалізуючи особистісний діалог, кураторові слід мати чітке уявлення про ті психологічні умови, за яких він може виникнути і розгортатися у потрібному напрямі. Тут далеко недостатньою є лише присутність двох комунікантів. особистісний вихо-

вуючий діалог можливий за умови позитивного емоційно-психологічного стану куратора і студента, наявності між ними позитивної емоційної реакції. Ця емоційна взаємоналаштованість найбільш осмислена в психолого-педагогічній науці і є достатньо зрозумілою для педагога. Тому він незаперечно користується у своїй виховній роботі.

Менш усвідомленою виявляється та обставина, що для виникнення особистісного діалогу і його продуктивності в його учасників обов'язковим мусить бути момент спільності, так званий певний базовий смисло-ціннісний консенсус щодо загальних чи більш конкретних поглядів на призначення людини, її смислових орієнтацій, стилю життя тощо. Міра такої спільності має бути такою, щоб вона переважувала можливість розколу, відчуженості. Звичайно, що в особистісному діалозі педагог не повинен очікувати, щоб згаданий базовий консенсус був рівноцінним з обох сторін, адже у студента смисложиттєві погляди знаходяться лише на стадії розуміння, а не переконання; ці останні ще потрібно у неї виховати. Однак і цей рівень світоставлення студента виявляється достатнім для розгортання виховного процесу. Причому тільки встановивши особистісну спільність (незважаючи на її якісну відмінність у куратора і студента), учасники діалогу можуть перейти до вирішення певних виховних завдань.

ДИСКУРС 2. Прояв “ми-переживання” учасниками особистісного діалогу

Загальну виховну результативність особистісного діалогу значною мірою забезпечують “ми-переживання”. “Ми-переживання” - це відображення суб'єктом у плані внутрішнього переживання об'єктивних і дійсно соціально-психологічно різних ціннісних позицій інших людей. Такі емоційні процеси є індикаторами наявності деякої загальної атмосфери спілкування. Ця атмосфера і є спільним “ми-переживанням” куратора і студента.

“Ми-переживання” куратора і студентів мають різне забарвлення, яке зумовлюється

відмінністю їх смисло-ціннісних позицій стосовно спілкування. Так, куратор ставиться до себе і оцінює себе як носія певних загальнозначущих цінностей і норм. Студент же оцінюється ним як такий, що не має необхідних моральних якостей, або вони надто нестійкі. Студент теж займає певну (бажано позитивну позицію щодо куратора, а також стосовно самого себе (теж бажано об'єктивну і самокритичну).

“Ми-переживання” виступає одним із механізмів соціальної обумовленості свідомості особистості. Якраз на його основі морально-духовні цінності куратора поширюються на студента, набувають для нього особистісної значущості. Відповідні особистісні зміни на основі “ми-переживання” відбуваються й у куратора, але вони набувають для нього особистої значущості лише в контексті завдань студента і його особистості розвитку.

“Ми-переживання”, як і всі інші почуття, вимагають цілеспрямованого виховання. У особистісному діалозі має сповна реалізуватися теза про те, що почуття виражається в тоні. Тільки тон дає нам можливість здогадуватися про почуття, яке викликає вигук у людини, яка чужа нам за мовою. Слово дійсно існує лише тоді, коли вимовляється, а вимовляється воно мусить неодмінно виразним тоном. Тож кожне висловлювання і куратора, і студента у особистісному діалозі має бути представлено інтонаційно сильно, і тоді воно емоційно заражатиме один одного, надаючи тому чи іншому моральному судженню особистісного смислу.

ДИСКУРС 3. Попередження перевизначення студентом мети особистісного діалогу

Вступаючи у особистісні діалогічні взаємини, куратор і студент завжди мусять сумісно розв'язувати особистісну (соціально-моральну) задачу, кінцева мета якої свідоме прийняття студентом певної морально-духовної цінності куратора, причому таке прийняття, яке перетворює дану цінність у суб'єктивне смислове

надбання, що виступає у ролі внутрішнього регулятора його вчинків. У цьому зв'язку важливо, щоб мета, яка визначає сутність такої задачі, однаково розумілася як куратором, так і студентом. Тільки за цієї умови особистісний діалог набуватиме виховуючої доцільності.

В ідеалі студент в процесі особистісного діалогу мусить утримувати у свідомості не тільки свою морально-світоглядну позицію, але й цілісно сприймати відповідну позицію куратора як можливу свою. Але на практиці через різного роду психологічні причини (боязнь бути висміяним чи осудженим з боку товаришів, посягання на власну самооцінку, очікування критичних зауважень тощо) студент перевизначає для себе поставлену куратором особистісну задачу. І тепер метою студента виступає не моральне самовдосконалення, а самозбереження свого образу "Я", самозахист чи самовиправдання.

Зазначимо, що кураторові буває досить важко вчасно виявити подібне перевизначення, і він будує свою комунікативну тактику, не враховуючи цієї цільової трансформації вихованця. Ясно, що перебіг особистісного діалогу за такого стану суттєво викривляється. Студент у цьому випадку формально сприймає ціннісну позицію куратора, його висловлювання не відзначаються глибиною, самобутністю в мовному оформленні; вони шаблонні, стереотипні. Головне, що у студента не виникає внутрішньої полеміки, або ж вона морально деструктивна.

ДИСКУРС 4. Забезпечення глибини проникнення співучасниками особистісного діалогу у внутрішній світ один одного

Умовою особистісного розвитку студента виявляється ступінь розуміння ним куратора оскільки від глибини цього процесу безпосередньо залежить можливість виникнення позитивного ставлення дитини до нього. Наголосимо, що лише за позитивного емоційно-ціннісного ставлення студента до куратора в цілому у неї можна сформувати інтерес до його конкретного морально-духовного надбання як предмету діалогічного особистісного спілкування.

Розуміння студентом куратора - досить тонка психологічна техніка, якою не так легко оволодіти. Тому педагог має бути максимально активним у цьому процесі, власне, організовувати, спрямовувати і керувати ним. Тут вирішальну роль набуває відкритість (звичайно, у розумних межах) внутрішнього світу педагога. Це й має виступати провідним завданням особистісного діалогу. Вербалізуючи свої світоглядні принципи, цінності, ідеали, переживання, прагнення тощо, він на розумовому і емоційному рівні долучає дитину до сумності своєї особистості, і цим самим сприяє її моральному перетворенню.

Наведемо деякі правила, на які має орієнтуватися куратор з метою організації процесу глибокого розуміння студентом його внутрішнього світу.

Правила для педагога,

які допомагають студентам зрозуміти його внутрішній світ

1. Викладайте зміст своєї особистісної позиції доступним для студента формі. Вона мусить бути до кінця йому зрозумілою.

2. Висловлюйте кожну свою думку чи фрагмент свого образу "Я", насичуючи їх сильними почуттями.

3. Забезпечуйте адекватне інтелектуально-емоційне реагування студента на ваше саморозкриття.

4. Створюйте умови для постановки студентом запитань стосовно інформації про себе; це показник високої її активності.

5. Розповідаючи студентові про якусь ситуацію, яка вимагала від вас певних морально-психологічних якостей, ставте його на своє місце, домагайтесь прояву ним емпатійних переживань.

6. Будьте правдивими з студентом. Те, що ви виражаєте студенту словами і жестами, має узгоджуватися з тим, що ви дійсно внутрішньо відчуваєте і переживаєте у момент спілкування, і тоді коли ви самі усвідомлюєте свій внутрішній емоційний стан.

Глибоке проникнення куратором у внутрішній світ педагога - це суттєвий, але не єдиний фактор забезпечення виховного потенціалу особистісного діалогу. Щоб ефективно впливати на студента, куратор теж має його глибоко розуміти, бо розуміння знімає захисні бар'єри індивіда, налаштовує його на "хвилю" іншої людини.

Загалом за будь-якої спроби зрозуміти іншу людину - його поведінку, потреби, мотиви, актуальні переживання і психологічні стани, сфери незадоволеності - можливі два підходи:

- намагатися зрозуміти людину з позиції її внутрішньої структури (поглядів, цінностей тощо);

- прагнути зрозуміти її з нашої особливої точки зору як зовнішнього спостерігача, тобто пояснювати її, виходячи з наших уявлень і поглядів на поведінку і ситуацію.

Зрозуміло, що кращим є перший підхід, оскільки якраз таке розуміння співбесідника дає нам найбільш достовірні дані про його особистість.

Здатність педагога розуміти студентів пов'язана з тим, як їх слухає, як він реагує на зміст їх висловлювань і емоційні прояви. Куратор мусить у процесі спілкування поводитися так, щоб не утруднювати розуміння студента. Наприклад, коли студент не розуміє чи не погоджується з нами, звична наша реакція - по-іншому сформулювати свою позицію, знову заявити її з ще більшою наполегливістю, замість того, щоб спробувати з'ясувати - чому студент не розуміє нас, чи ще гірше - відреагувати агресивно, захисним чином.

Педагогу слід виходити з правила, згідно з яким відкрите спілкування з людиною, яку ми хочемо зрозуміти і вивчити, відбуватиметься лише тоді, коли ми здатні створити довірчі взаємовідносини (клімат, атмосферу, психологічний контакт). Це почуття довіри є суттєвим для саморозкриття партнера без побоювання бути необ'єктивно оціненим, а його відвертість не буде використана на шкоду йому ж. І умови, за допомогою яких формується цей клімат, не складаються з якихось особливих психологічних знань чи методів. Скоріше це певні почуття, настанови, які ми дійсно мусимо мати, переживати і відкрито проявляти, якщо маємо намір зрозуміти іншу людину у ході спілкування. А ця людина мусить дійсно сприймати їх, щоб контакт був ефективним.

Наведемо настанови спілкування, орієнтованого на розуміння куратором студента.

- Настанова куратора на ефективне неоцінне реагування на думку, почуття і уявлення студента.

Ця настанова на не оцінююче означає усвідомлене прагнення педагога реагувати на думку і стани студента з метою зрозуміти їх його власними очима і встановити якість цих станів (страх, сумнів, тривога, гнів тощо).

Реагування, спрямоване на розуміння, не означає згоди куратора з тим, що говорить і відчуває студент, а є проявом бажання неупереджено зрозуміти його позицію, життєву ситуацію без оцінок на його адресу.

Якщо студент відчуває, що його думки виявились зрозумілі і прийняті без оцінювань правильно, він починає довіряти кураторові і буде готовим й далі обговорювати певні питання, розкриваючи свої внутрішні стани.

- Настанова прийняття куратором особистості студента.

Це - готовність куратора і його прагнення у спілкуванні зі студентом проявляти до нього безумовно позитивну увагу й повагу, незалежно від його достоїнств і недоліків. Чим більше педагог здатен прийняти студента у ході особистісного

діалогу, прийняти те, що він говорить про себе, тим більше він спроможний розкрити себе самого - і хороше, і погане, а відтак, більш вільно й глибоко починає обговорювати і аналізувати свої думки, уявлення і почуття.

Важливо зауважити, що настанова прийняття особистості студента полягає у готовності куратора проявляти до нього справжню, а не показну увагу.

• Настанова на узгодженість поведінки куратора при взаємодії з студентом.

Ця настанова у змістовному плані означає відкритість, щирість поведінки куратора стосовно студента. Він може "заглянути" у внутрішній світ педагога. За такої поведінки куратор запрошує студента до "обміну довірою". Неузгодженість поведінки особливо очевидна тоді, коли педагог намагається демонструвати інтерес і увагу до студента, яких він в середині дійсно не відчуває і не переживає.

Узгодженість поведінки куратора і студента надзвичайно важлива для підвищення розвивальної сили особистісного діалогу.

ДИСКУРС 5. Функціонування розвиненої форми особистісного діалогу

Своє звернення до студента з приводу власної морально-духовної позиції, яка має набувати для нього особистісного смислу, куратор може вибудовувати як розповідь про себе, прохання, пораду, пропозицію тощо. Однак, незважаючи на певну відмінність цих видів особистісного спілкування, повинно залишатися незмінним правило: вони мусять забезпечити функціонування розвиненої форми особистісного діалогу, за якої має бути наявною взаємоактивність учасників комунікації. В іншому випадку студент виступатиме або пасивним, або ж напівпасивним суб'єктом. А це значить, що необхідних особистісно розвивальних перетворень у ньому не відбудеться, оскільки за такої психологічної позиції у педагога не виникне напружена й стійка внутрішня діяльність, спрямована на власне моральне вдосконалення. Вона може бути лише фрагментальною спорадичною, а це свідчить про її виховну неефективність.

Яким же способом можна забезпечити справжні діалогічні відносини між куратором і студентом?

З цією метою проаналізуємо висловлювання як системотвірну одиницю спілкування. Висловлювання співбесідника (педагога) мусить доносити не тільки певний моральний зміст, певну предметну думку, але й певне активне ставлення до неї. Про моральний зміст слід не просто повідомлювати (а так часто буває у виховному процесі), а відповідним чином до нього ставитися: захищати, бажати, з упевненістю утверджувати тощо. Такі емоційно-ціннісні ставлення надають особистісного характеру будь-якому висловлюванню.

Лише за умови прояву куратором і студентом цих ставлень, або ж особистісних позицій, можливе виникнення між ними діалогічних відносин. Річ у тім, що висловлювання, яке синтезує моральний зміст і суспільно значуще ставлення до нього, володіє досить значною спонукальною силою. Відтак, у студента виникає прагнення сформулювати свою діалогічну реакцію. І дана реакція за виділеними параметрами мусить бути адекватною сприйнятому висловлюванню. Зауважимо, що особистісний діалог - це чергування реакцій партнерів на ціннісні ставлення (позиції) один одного.

У психологічній структурі особистісного діалогу сам предмет спілкування, тобто морально-духовне утворення є лише його умовою, безпосередньо ж причиною діалогу виступають особистісні позиції партнерів щодо цього предмету. В свою чергу якраз через особистісні позиції, ставлення, пріоритети учасники спілкування вступають у міжособистісні стосунки один з одним.

В особистісному діалозі у системі "куратор - студент" найбільш вживаним виступають розповідні, запитувальні, відповідні, узгоджувальні висловлювання. Вони мають бути притаманними обом (чи всім) учасникам особистісного діалогу.

Важливою метою куратора у особистісному діалозі виступає віднайдення психологічних способів донесення свого смисло-ціннісного ставлення стосовно певної моральної норми до студента. Так як природа всіх ціннісних орієнтацій емоційна, то їх зовнішнє вираження відбувається в інтонації, у різних експресивних рухах, у міміці, у виборі різноманітних відтінкових значень слів. Цим арсеналом має професійно користуватися куратор оскільки через механізм емоційного зараження й у студента можливе формування аналогічних моральних ставлень.

ДИСКУРС 6. Прояв “Я-переживання” студентом як учасником особистісного діалогу

Явище “Я-переживання”, або ж самопереживання є обов’язковим етапом на шляху становлення самосвідомості особистості. Особлива роль належить самопереживанню у розвитку моральної самосвідомості як центрального механізму виховання особистості. В особистісному діалозі “Я-переживання” студента має проявлятися на стадії набуття особистісного смислу морально-духовного надбання педагога.

На даній стадії у студента відбувається своєрідний психологічний відрив моральної цінності від її носія (педагога) і перенесення у свій внутрішній світ. Але це суб’єктивне новоутворення вихованця перебуває лише на початку свого зростання, оскільки ще не має необхідного вчинкового втілення, а отже, узагальненості, стійкості і сили. Набуттю ним цих характеристик, окрім інших чинників, й має слугувати процес його емоційного переживання.

Студент мусить емоційно оцінити свій результат особистісного діалогу. Причому оцінка морального новоутворення має бути емоційно позитивною як прояв переживання глибокої радості. Виховні дії ж педагога повинні викликати у студента саме переживання такої якості за допомогою відповідного емоційного підкріплення: підтримки, схвалення, захоплення ним, гордості за нього. Тож на складному і тривалому шляху інтеріоризації морального надбання педагога у особистісну цінність вихованця, перетворення її у компонент його морального “Я”, самопереживання є необхідною внутрішньою умовою.

Особистісний діалог у своїй розвиненій формі - це така технологія, де педагог “працює своєю особистісною сутністю”. Звідси її і складність, але (за достатньої якості) і висока виховна ефективність. За особистісного діалогу відбувається зустріч двох внутрішніх світів на рівні їх сутності. Це дозволяє кураторові як особистості здійснити у комунікативній взаємодії значущі перетворення життєдіяльності студента, готувати його бути справжнім суб’єктом морально-духовної культури людства.

Література:

1. Авдеева І. М. *Інноваційні комунікативні технології в роботі куратора академгрупи* / І. М. Авдеева. - К. : Професіонал, 2007. - 304 с.
2. Злобина Е. Г. *Общение как фактор развития личности* / Е. Г. Злобина. - К. : Наук, думка, 1981.
3. Кондратьева С. В. *Межличностное понимание и его роль в общении* / С. В. Кондратьева. - Л. : ЛГУ, 1977. - 186 с.
4. Леонтьев А. А. *Психология общения* / А. А. Леонтьев. - 4-е изд. - М.: Академия, 2007. - 368 с.
5. Лисина М. И. *Общение, личность и психика ребенка* / М. И. Лисина. - М., 1997. - 384 с.
6. Петровская Л. А. *Компетентность в общении: социальнопсихологический тренинг* / Л. А. Петровская. - М. : МГУ, 1989. - 216 с.
7. Федорчук В. М. *Розвиток комунікативної компетентності викладача. Соціально-психологічний тренінг* / В. М. Федорчук. - Кам'янець-Подільський, 2003. - 240 с.
8. Цимбалюк І. М. *Психологія спілкування* / І. М. Цимбалюк. - Київ: Професіонал, 2004. - 464 с.